

dalmi dráma szerepanyagot és hatáslehetőséget adott e színész-nemzedéknek, de nem kisebb jelentőségű volt Paulaynak rendezői és színész-nevelői érdeme, valamint színészeinek tehetsége és megértő munkája. S ennek a fényes korszaknak egyik sugarát kétségkívül Csillag Teréz művészeté gyűjtötte meg. *bs.*

Reményik Sándor lírája. Az elszakadt Erdély irodalmának vezető műfaja a líra, s ez ág vezető egyénisége Reményik Sándor. Nevét a határon innen elsőül ismertük meg, s a csonka haza időszaki sajtójában is vele találkozunk legsűrűbben. A múlt évben *A műhelyből* című verseskötete is Budapesten jelent meg. Költeményeinek legújabb gyűjteménye — melynek alkalmával most művészetéről szólunk — ismét Kolozsvárt került ki a sajtó alól, *Az Út* folyóirat kiadásában s a Minerva műintézet nemesízlésű kiállításában. Címe: *Egy eszme indul, s tizennégy íven, hat ciklusba csoportosítva, százharmincegy költeményt foglal magában.*

De nemcsak a kötetnek Reményik minden korábbi könyvénél testesebb volta bír rá, hogy belőle költőjének általános művészi jelleméről iparkodjunk képet nyerni. Erre alkalmasul maga a szerző szánta ezt a jelentkezését. „Igyekeztem — írja — e könyvet úgy összeállítani, hogy olvasóim belőle költészetemet lehetőleg teljesen, egységesen, mintegy keresztmetszetben láthassák.“ S nem is csak pályája mai állomásán mutatkozik be: a föllépése óta letelt hét esztendő terméséből besorozta mindazt, mi önálló kötetben még meg nem jelent, s mit művészi arcképének teljessége szempontjából jellemzőnek ítél.

Reményik néhány hónappal ezelőtt Makkai Sándornak, a tudós erdélyi református püspökhelyettesnek tanulmány-kötétét ismertette folyóiratunkban. Itt azt a nézetét fejezte ki, hogy az új erdélyi lírikusok — s köztük Reményik — művészetéről eddig Makkai tette a legmélyebb megfigyeléseket s legtalálhatóbb megállapításokat. Makkai e könyvében *A költő próféatasága* címmel foglalkozott Reményik lírájával. Tanulmányának főgondolata az, hogy Reményikben a magyar

lantos költészetnek egyik, megglehetősen elhanyagolt s a műkritikától is méltatlanul kevesebbet ágá: a gondolati líra nyert nagyerejű és nagyhatású képviselőt. Költészete — Makkai szerint — tartalmában erősen filozófikus, világnézeti, etikus, sőt tanításjellegű, de megnyilatkozásában mégis tiszta líra, esztétikum és művészet. Mert benne a meditátor nem öli meg a költőt, alkotásában e kettő teljes harmóniában jelentkezik, a költő maga a gondolattá vált ember s ezért művésze maga a költészetté vált gondolat.

Makkai e fejtegetései valóban elevenére tapintanak Reményik művészi természetének, melytől merőben idegen az érzés naiv teljessége, spontán felszínre törése, s mely a maga legegényibb kérdéseit is mintegy legott az eredet, a lényeg s a cél örök problémakörébe utalja. S az is bizonyos, hogy mégsem csap át soha ködös páthoszba, mert benne az elmélkedő szellem a művészet „éretükrebe“ zárja az előtte feltáruló „világdarab“-ot, s fölöle támadt gondolatait nem hideg tanokul közli velünk, hanem költői világképben, forró, személyes hitvallással. Hatásában nemesítő, nevelő és — kivált napjainkban — bátorító ez a költészet, éppen mivel nem — szándékoltan az. Reményik ismeri a költészetnek „örömszerző“, a lelkeket szépséggel tápláló erejét, hanem ez erő programosan gyakorlásában sem nem bízik, sem becsvágyát nem leli. Erről tesz vallomást *Új poétáknak adott hatalom* című, felfogására élesen rávilágító költeménye:

Minekünk nem adatott hatalom
Eltréfálkozni a sírok fölött,
S a bánatfából kiviragoztatni
Ráimádkozással az örömet.
A bánat egyetemes és örök,
És mély, mint a világ, —
S talán nem is fontos, hogy elvegyed
Vigasztalással a föld bánatát,
Csak az, hogy együtt bankódjál vele.
Hogy mezítelen, csupasz vállaid
Irgalom-paláttal borítsad be.
Hogy zajlását álommá fínomítsd,
S éjjelet csillaggal ültessd tele.
Hogy néma nyelvet beszédre megoldjad
És száraz kinyját könnybe kifakaszsd.

Aztán — Istenre bizzad a vigaszt.

Isten felé mutat végeredményben Reményik egész költészete. Erre is ráillik, mit ő a maga hitvallásának

héroszáról, Lutherről mond: „...lelkében az Isten él. Valami, ami nála több... És ösztökéli: *tégy vallomást rólam*.“ Reményik a maga lelkét is „az Isten lobogójá“-nak hirdeti, gyümölcsnek, melynél „mégis több a fa“. Hanem a gyümölcs igenis rávall fájára, s a művész is kijelentő eszközévé lehet a termő elvnek, tükrözheti „a lényeket, — túl minden változáson“. Ez Reményik szerint a művészetnek nem érdeme, hanem valósággal kényszere, művészlelkekre nézve — mint ő mondja — „tükrök törvénye“: látni mindent, „nem ahogy van“ de látni „örök művolta szerint“. Ebben a megismerésben megvan a művész önérzete, de megvan alázata is, mely nem ismeri a gondolatok emberének gög-jét. Az Istenség fogalma is a tudásra nézve legfeljebb: megoldott probléma; művésznak: egyáltalán nem probléma, neki a felsőbb rend birodalmát, az eget, vallania *kell*, mert művészet onnan vétetett s csak oda emelkedhet is. Szokott allegorikus modorában Reményik az erdő fáiról mondja el ezt a mélyen gyökerező konfesszióját:

A fák — — —
— — — — —

Koronájukat égneik emelik.

Ha van Isten, ha nincs:

Mindegy nekik.

Mert nekik *úgy kell élni*, mintha volna!

Viharban, esendben rájuk lehajolna.

Mert nekik *nőni kell* —

És nőni — csak az ég felé lehet.

S egy helyütt egyenest kozmikus kapcsolatot hirdet a művész s „a dolgok ősz-képe“ között. A művész az Istenség kegyelméből részesévé lett a mindenség megszületése titkáinak, s ha megnyilatkozik, ma is az őstítoiról tesz vallomást:

Mert naiv gyarmekhit az, hogy az Isten

A Hat Nap előtt mit se csinált volna.

A hosszú-hosszú öröklétén át

A Művészt szabta, formálta remekbe,

Illesztette mulhatatlan keretbe,

Bölesőjét a chaos felett ringatta,

A világ tervrajzába bevatta,

Szoktatta a halhatatlansághoz...

Aztán fogott csak hozzá a világhoz.

Mindez Reményik költészetében nem kiesztelt művészet-filozófia, gondolatok építoszkekrényéből összeügyeskedett játékház, hanem ösztönös hitvallás, mely megszállottjára egyszerűsmind fírias felelősségérzetet is parancsol. A lélek kultusza irtózik a

szavak kultuszától: „Iszonyodom... A semmitmondó, hangos, hazug szótól. És mindenfajta népbolondítás-tól“.

A lélek és igazság könyve, a Szentírás, kezdettől fogva nagy hatással volt művészetére. Protestáns szemlélete mintegy a maga költői küldetésére is kiterjeszti az eleve-elrendeltetés elvét (*Predestináció* című, Mécs Lászlónak ajánlott költeménye egyike legszerencsésebb fogantatású megnyilatkozásainak). Stílusába a bibliai szemlélet valósággal beléivódott. Néha mélyen a felszín alatt langang az allúzió, s csak finomabb érzék tapinthat rá képlátásának biblikus magvára. Egyik erdei versében a kupolává összeborult lombról ezt olvassuk:

Visszhangoz töprengő kérdéseket,

És önmagának harsogva felel.

A vihart addig nem engedi el,

Míg bűgő hangon meg már áldja őt.

Első hallásra is valami ó-szövet-ségi kép emléke kísért e sorokban; Jákob birkózására gondolunk Isten angyalával. S valóban: e képet Reményik más alkalommal is felidézi, konkrét világhosszúsággal:

És kérleled, és könyörögsz neki,

És téped, szaggatod,

Mint Jákob Isten angyalát,

Hogy áldjon meg már tégedet... stb.

Általán Reményik komoly, töprengésre hajló egyéniségéhez az ó-testamentum hamulata igen jól talál. Mert érdemes megjegyezni, hogy lírájának semmi köze sincs a napjainkban annyira kelendősségre kelt, „kollektivista“ elszánással derűreborúra „életörömöt“ prédikáló divatosdivál. A Szépséget nem kuruzslószószó mér ki, strófkában adagolva, hanem csak tükrözi, a tükör hűségével és alázatával, valóban művész módjára. De lépten-nyomon érezni hogy benne a Szépség megváltó erejét megváltásra szoruló és szomjazó, kétségekkel viaskodó, emberi gyarlóságokban fuldokló, őszinte lélek prófétálya. Makkai igen szépen mondja róla, hogy költészetében a legmegnyugtatóbb, örök emberi igazságok csillagait egy pesszimizisztikus világszemlélet fekete tava veri vissza.

S egyéniségéből hiányzik a kétségbeesés, a tehetetlen harag és a robbanás megfeszült erő feloldószere: a humor is. Pedig a „fájó lelkek ez arany egyensúlyá“-nak gyönyörű

definícióját adja abban a költeményében, mit Pákh Albert centenáriumiára írt. Pákh neki vérszeriut rokona volt. „S szellem szerint is talán — egy kicsit —”, mondja Reményik, de nyomban hozzáfűzi: „Ó, de én messze, messze elhajoltam, Egészen az elégia felé”. Pákh halálos betegen is mosolygott halálos beteg nemzetére, és „mosolya nem volt beteg mosoly”. Az utód — Reményik — is magára vállalja a nemzet vigasztalásának nemes örökségét, de — nem adhat mást, csak mi lényege:

Vigasztalni... árva népemét:
Nem meríték a derű tengeréből,
Hogy meríthetnék abból, ami nincs!
En vigasztalni úgy tudom csak őt,
Ha komor arcát önmagamra öltöm,
Hadd lássa rajtam végzetbarázdált,
Sorsfelszántotta zordon önmagát.

Kötetében egyetlen könnyed nemű költemény akad, a *Per az Akadémiával*. Ebben a játszi tréfa hangját próbálja megütni — igazán szólva, kevés sikerrel; egy kicsit Beaudelaire albatrosszát juttatja eszünkbe.

Makkai Sándor jeles könyvében — nem ugyan Reményik, hanem Tompa László költészetéről szólva — feljegyzí, hogy: „Ami a szerelmet illeti, már régen megállapítható, hogy a mai erdélyi költők lantja ezen a húron nem zeng tüzesen és forrón.” Kétségtelen, hogy ez az észrevétel elsősorban Reményikre vonatkozik, kinek szerelmi költészete — ha talán keresett is hangot valaha — nyilvánosság elé nem került; mostani — bizonyos tekintetben retrospektív — köteté éppen semmit nem nyújt belőle. Egyetlen ciklusa, *A beépített lélek*, hódol a nőnek, de ez is a művész-barátnak, mint ajánlásában mondja: testvérének „lélekben és igazságban”. Kapcsolatukat — férfi és nő intellektuális vonalmának költészetünkben elég ritka motívumát, melynek bizonyos előképéül talán csak Komjáthy Jenő lírájának szerelmi ágára utalhatok, — ezt a kapcsolatot, mondom, maga Reményik így jellemzi a ciklus vezető versében:

Testvér, Te az én költészetemnek
Nem Laurája s nem Lizája voltál.
Fantáziám ritkuló erdejébe
Virágmagokat hintve behatoltál.

Művészeted a művészetemnek,
Stílusod stílusomnak része lett,
S Lelked, mint Kőmives Kelemenné,
Sziklaváramba beépítettett.

Vagy inkább úgy épültél tán belém,
Ki a stílt vágyik kitépni belőle:
Mint Strassburg dómjába a gótika,
A templomot kell lerombolnia.

E barátság fantáziát-megtermékező ereje — miről Reményik itt vallomást tesz — talán nem utolsó sorban azon fordul meg, hogy művésztársa: festőnő, a formák és színek szerelmese; s meglehet, egy kissé még valamin, miről talán az ildomosság sérelme nélkül szintén szólni lehet. Nekünk úgy tetszik, hogy Reményik e barátságban nemcsak a látással érzékelhető színekhez jutott közelebb, hanem egy áhítatos női lelken át bepillantást nyert a katolicizmus színpompájába is. Meleg sorokban rajzolja meg a műterem-sarkot, melynek mennyezetéről öröklámpa függ alá, s melynek imazsámolyán az oltárkép alatt a kép alkotója vigiliázik „a Megfoghatatlan előtt”. Egyik költeménye elé pedig Prohászka püspök mélyenjáró gondolatát írja mottóul. Napjainkban itt, e csonka országban, a politikán túl a művészetek terén is a gyanakvó és vádaskodó elkülönülésnek amyi tünete aggaszt, hogy aligha ártana az erdélyi költő szaván indulva „egymás lelke tájait bejárva” „egymás lelkében tisztelnünk a törvényt”.

Reményik költészete irodalmi hatások nyomait is mutatja. Fogékonysága, éber szelleme természetesen „bejárta” költő-elődei „lelke tájait is; de amit ez útjairól magával hozott, magáévá is tette: egyéni emlékké, egyéni okulássá. Pályája elején lefordított egy kötetre valót Rilke költeményeiből. A *Stundenbuch* költőjének metafizikai légiességek felé hajló formanyelve itt-ott ma is megérzik Reményik stílusán:

En Istenem, gyógyíts meg engemet!
Hiszen nem is éltem igazában.
Csak úgy éltem, mint lepke a bábban,
Csak úgy éltem, mint árnyék a fényben:
Rólam gondolt roppant gondolatod
Torz árnyékkaképen.

Klasszikusaink közül legsűrűbben Arany Jánossal találkozik, s vele is leginkább az örök forrás: a biblia köztelében. De a *Családi kör* tücsökjét is mintegy adaptálja két, egymással összefüggő költeményében; a rokoni kapcsolatra maga mutat rá egy idézőjelbe tett sorával: „Átvette csöndes birodalmát.”

Adyt is becsüli és érti, nem cégérül tiszteli, de igaz mivoltában. Emlékét a *Nagy férfiak — bús végzetek* című ciklusban gyönyörű magyar gyászbeszédrel örökíti meg; címe: *Köt a rög*, s „A megbékélt Ady Endrének” ajánlja. Ennek erejét már a Rozs-

nyav-szerkesztette *Ady koszorúja* ismertetésében is kiemeltem. Szimbólum-reminiszcenciát *Ady világából* csupán egyet sejtek Reményik könyvében:

Az élet üzen messziről nekik,
(t. i. a szerzeteseknek)
S mutogat vért és aranyat.

Babitstól talán csak a gondolat dialektikus fogalmazásában sajátított el valamit. Ily Babits-ízű a már említett *Predestináció* befejezése:

Ó árvasággá szűkült végtelen,
Ó végtelenné tágult árvaság!

De az irodalmi nyomok nem *díszítik* Reményik művészetét, mint színes kendők a májusfát; az idegen főből került oltás is egyéniségében *megeged*, s ez egyéniség talajából szívja magába éltető táplálékát. Hét év alkotását fölelő könyve mutatja, mennyire meg volt ez az egyéniség már első jelentkezésében is, s azt is, mennyire hű maradt önmagához fejlődése során. Újabb költészetünkben egyike a leghatározottabb egyéniségeknek; ezért is hiányzik jelleméből annyira a divatos egyéniséghajszolás.

Makkai úgy véli, hogy Reményik újabb termésében a versek zeneisége is nagyot lendült és fokozódott. Ez a nézet bizonyos módosítást, helyesebben: megszorítást kíván. Ritmikai vonatkozásban Reményik ma sem hibátlanabb és fölényesebb, mint föllépése idején. Van új könyvében egy verse, melyben erdélyi költőtársa: nagy Emma kötetét köszönti. Ez részletszépségei ellenére sem tartozik legszerencsésebb költeményei közé, egyik sorában egyenest a komikum némi árnyalatát érzem: „S Achilles-sarka sincs a verseidnek.“ Nos: ha Reményik verseinek Achilles-sarkát keresnők, ezt a sebezhető pontot bizonyosan azok technikájában kellene megjelölnünk. S technikán itt a legkülsőbb forma tisztaságát értem. Testes könyvében felötlük a jámbus-sorok szinte kizárólagos kultusza, mely mintegy Reviczky s Komjáthy örökségének folytatása, de egyúttal felötlük jámbusainak nehézkessége is. Nekünk nem eszményünk az iskolásan tiszta, kinosan pattogó jámbikus sor; akadémiai pálya-ódák mutatják, melyekes deklamálásra, üres sablonverselésre csábíthat a ritmizálni-

tudás gyermekes öröme. De bármint lazítjuk is a formát, bármily fogásokkal küzdünk is megmerevedése ellen: a jámbusi méretnek megvan a maga alaptónusa, minek azonfelül az értelmi hangsúllyal is egyezkednie kell. Reményik a gondolat tisztaságát néha a formáinak teljes feláldozásával szolgálja, de nem éppen szerencsésen, mivel így nem egyszer a gondolat szárnyát is bénítja. Találomra idézem egy-két sorát: „Dalra nem ver“; „En a szívemet szétszakítottam“; „Azóta mindig szembe-kötöcskét“; „S vajjon mi marad még“ stb. Ezek valóban szabadelvűen értelmezett jámbusi sorok; egyikük-másikuk akár trochaikus menetűnek is elfogadható. S kevéssé törődik Reményik az utolsó versláb hibátlanságával is. Mi intranzigensek ebben a kérdésben sem vagyunk, sőt megvalljuk, e szabály könyörtelen erőszakolását — akár csak pl. a rag-rímek üldözését — némileg az iskolás poétika káros elfogultságai közé sorozzuk. Petőfi jámbusos sor hím-rímében akárhányszor megkockáztatja a spondaeus-lábat, de ilyenkor a végső szótagra erős értelmi hangsúly esik, mitől a sorvég jámbuszerűleg emelkedő kihangzást nyer. Ilyenre Reményiknél is akad példa: „S tavasz pattantja egykor el, vagy tél“; „Mindegy, hogy hol“ stb. De már a fentebb idézett sorban: „En a szívemet szétszakítottam“ — a sorvég merőben megbénul, Arany szavával: *vonszolja* lábát, mint a sánta eb.

Technikai invenciója általán nem gazdag. Jámbusainak egyhangúságát (más méretű vers az egész könyvben csak kettő-három akad) némiképp a rímelhelyezés változatosága enyhíti. Néhol nagyobb távolságból összecsendülő rímekkel szerencsésen érzékíti meg a közbülső sorok értelmi, gondolati egységét és zárttságát. Ez nála némiképp a versszakok szerepét is pótolja. Mert strofás költeményt alig ír; ilyet új kötetének százharminc darabja között alig tizet találni. A szigorúan zárt formákkal meg éppen csak kivételesen kísérletezik, s a kötet két szonettje sem formai tökéletessége, sem belső hangulata szerint nem elsőrangú terméke ennek a már líránkban is nagymúltú alaki megoldásnak.

Hanem annál erősebb és biztosabb

Reményik abban, mit a lírai költemény „belső formájának“ szoktunk nevezni. Ezen a kritikus argot-ban sűrűn használt, de gyéren végiggondolt fogalmon mi a művészi egész iránt való érzéket, a költői anyag elrendezésének és alakításának ösztönét értjük. Ez az, mit a technika virtuózai (a tanulás ez eminensei) megtanulni mégsem képesek; ösztönt tanulással megszerzeni nem lehet. Reményik költészetének ez a stílusösztön talán fő jellemvonása. Ihlet-anyagán nagy biztonsággal uralkodik, pedig ez az anyag nála igen összetett és sokrétegű (differenciált). S mégis, amit belőle énit, annak szilárd énsége és gyönyörködtető architektónikája van. E tekintetben Reményik közelebb áll a magyar líra klasszikus korának jellegéhez, mint napjaink impresszionista irányához. Folyóiratunkban egy ízben Galamb Sándor finom penetrációval fejtegette líránk e belső változását; észrevette, hogy abban a szerkezeti szépség, a lépésről-lépésre haladó, fejlesztő alkotásmód jócskán veszendőbe ment; a mai költő mintegy nyomban túlad érzelmén s a továbbiakban már csak boncolgatja, díszíti, hullámoztatja, egyszerűen: *varidlja* a megpendített témát. Reményik még az építők neméből való, biztoskezü művésze az alakításnak, versének hangulati hatása is annak struktúrárs kibontakozásával fokozódik s csak az utolsó verssorral válik teljessé. Naiv dalformába kívánczó egyszerű lírai egységet ritkán alakít, ehhez formáinak könnyebb lebegése is kívántatnék. Valódi műfaja a sorhosszúságtól, strófás tagolástól meg nem kötött lírai monológ: legszébb költeményei valóban egy lélek monológjai nemes, emelkedett tárgyakra, e tárgyakra méltó, mindig valamelyest ünnepi emelkedettségű, de emberileg is közvetlen, minden vásári ízt szemérmesen kerülő előadásban.

Rédey Tivadar.

A görög-latin kultúra és a nevelés. Különös, hogy éppen a világháború utáni szomorú időkben, amikor mind a vesztesek, mind a nyertesek minden erejükkel a mindkét részen ütött fájdalmas sebeket kellene hogy behegesszék, minden mást félretéve és nyugalomra törekedve, —

mert ugyan ki látott beteget úgy gyógyítani, hogy lázát mesterségesen fokozzuk, pihenni nem engedjük! — éppen most lehetőleg mindent fölforgatnak, alakítanak, módosítanak, „javítanak“. Németországban ez a reformálási düh a legalább egy időre felülkerekedett új-iránnyal is összefüggött. Hol igyekezett ez legsürgősebben érvényesülni? Természetesen a nevelésügy terén, mert akié az ifjú nemzedék, azé a jövő s az új urak nem érezték magukat elég biztosaknak a nyeregben, tehát legalább a jövő reményeit siettek maguknak lefoglalni. Egyszerre föl akartak boricítani mindent az iskolázatas terén és egyedül üdvözítő modernségüket a helyébe tenni a gyakran nagyon jól bevált réginek. Már pedig, ha valahol, úgy itt igaz a közmondás: járt utat a járatlanert el ne hagyj, főleg, ha az a régi annyi gonddal s fáradtsággal volt kiépítve, a járatlan pedig ugyancsak ingoványos terület felé vezetett. Az élet amúgy is gondoskodott arról, hogy az új nemzedék a világháború kitörése pillanatától, de még inkább az összeomlás napjától kezdve minél alaposabban sülyedjen a praktikusság, a felületesség, sőt az anyagiasság fertőjébe. Az ifjabb generáció önmagától megtanulta a börzetant, a dollárárfolyamot s a munkanélküli érvényesülést. Különös gonddal erre kinevelni éppen süsséggel nem szükséges. Inkább arra kell majd szorítani, hogy komolyan dolgozzék, mert különben rövidesen föl kell találni a más planétával való érintkezés egyszerűsített módját, hogy onnan szállítsuk az új munkaerőt a mindenki szájában, de kevesen tetteiben hangoskodó újjáépítéshez. Ugyancsak Németországban jöttek rá erre pár évi kísérletezés és ennek áldásai után. Ráeszméltek arra, hogy ha már nevelésről van szó, ott soha sem lehet a praktikusság az első és döntő szempont, hanem a jellemképzés.

A tanítás és tanulás anyagát megmódszereit tehát nemcsak a praktikusság kell hogy szabályozza, hanem az a szempont, hogy egész emberekre van szükségünk. Ilyenek képzésétől pedig mind nagyobb mértékben távolodtunk. Nem véshetjük mindezt eléggé lelkünkbe azt, amit Werner Jaeger a legutóbbi berlini Gymsnalsialtagung hatalmas és zseniális megnyitóbeszédében kifejtett. A mi korunkban, mondotta, népünk kultúr-